

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-2-15>

Бут Ю. А.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
докторант Науково-дослідного інституту публічного права*

ПРАВОМІРНІСТЬ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПРИ ПРОВЕДЕННІ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

THE LEGALITY OF RESTRICTING HUMAN RIGHTS DURING INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS

Стаття присвячена дослідженню проблеми правомірності обмеження прав людини при проведенні слідчих (розшукових) дій.

Зауважується, що під час проведення слідчих (розшукових) дій може відбуватися обмеження конституційних прав людини, зокрема, права на недоторканність житла чи іншого володіння особи, таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, право на невтручання в особисте чи сімейне життя. Встановлено, що втручання у конституційні права людини дозволяється для забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві.

Визначено, що обмеження прав людини при проведенні слідчих (розшукових) дій полягає у застосуванні уповноваженими службовими особами примусового впливу до учасників слідчих (розшукових) дій з метою збирання та перевірки доказів у кримінальному провадженні. Обґрунтовано, що обмеження конституційних прав людини під час проведення слідчих (розшукових) дій має відповідати як засаді законності, так і засаді верховенства права.

Встановлено, що у практиці Європейського суду з прав людини вироблено стандарт оцінки втручання у права людини під час проведення слідчих (розшукових) дій, який характеризується таким трикоковим тестом: належність, необхідність, пропорційність (розумність). Зауважується, що необхідність як вимога до втручання у права людини під час проведення слідчої (розшукової) дії означає, що наслідки проведення слідчих (розшукових) дій, якими обмежується реалізація прав та свобод людини, не повинні бути надмірними та мають суворо обумовлюватися метою, що переслідується. Пропорційність при втручанні у права людини під час проведення слідчої (розшукової) дії передбачає, що використані засоби мають бути пропорційними очікуваним результатам, а із можливих варіантів обрано найменш обтяжливий для особи, який дозволить досягнути мети слідчої (розшукової) дії.

Ключові слова: *верховенство права, конституційні права, законність, пропорційність, необхідність, обмеження прав та свобод, обшук, кримінальне провадження.*

The article is devoted to the research of the problem of the legality of restricting human rights during investigative (search) actions.

It is noted that during investigative (search) actions, constitutional human rights may be restricted, in particular, the right to inviolability of dwelling or other possession of a person, the secrecy of correspondence, telephone conversations, telegraphic and other correspondence, the right to non-interference into personal or family life. It has been established that interference with constitutional human rights is permitted to ensure the just requirements of morality, public order and the general welfare in a democratic society.

It is defined that the restriction of human rights during investigative (search) actions lies in the application of coercive influence by authorized officials to participants of investigative (search) actions in order to collect and verify evidence in criminal proceedings. It is substantiated that the restriction of constitutional human rights during investigative (search) actions must comply with both the principle of legality and the principle of the rule of law.

It has been established that in the practice of the European Court of Human Rights the standard for assessing the interference with human rights during investigative (search) actions, which is characterized by the following three-step test: legality, necessity, proportionality (reasonableness), has been developed. It is noted that the necessity as the requirement for the interference with human rights during investigative (search) actions means that the consequences of

conducting investigative (search) actions, which limit the exercise of human rights and freedoms, should not be excessive and should be strictly determined by the goal pursued. Proportionality in the interference with human rights during investigative (search) actions implies that the used means should be proportional to the expected results and, from the possible options, the least burdensome for the person which will allow achieving the goal of the investigative (search) action is chosen.

Key words: *the rule of law, constitutional rights, legality, proportionality, necessity, restrictions of right and freedoms, search, criminal proceedings.*

Постановка проблеми. Збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій є основою будь-якого кримінального провадження. Разом з цим варто враховувати, що під час проведення слідчих (розшукових) дій можуть обмежуватися права людини, гарантовані як нормами міжнародного права, так і Конституціями правих держав світу. Зокрема, під час проведення обшуку житла можуть обмежуватися такі конституційні права людини як право на недоторканність житла чи іншого володіння особи (ст. 30 Конституції України), таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31 Конституції України), право на невтручання в особисте чи сімейне життя (ст. 32 Конституції України) [1].

Втім, втручання у права людини під час проведення слідчих (розшукових) дій має відповідати як засаді законності, так і засаді верховенства права. Так, у ст. 8 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України визначено, що кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави [2]. Законність, в свою чергу, передбачає, що будь-які обмеження основоположних прав та свобод людини під час кримінального провадження загалом, та під час проведення слідчих (розшукових) дій можуть застосовуватися тільки на підставі Конституції України, КПК України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства (ст. 9 КПК України) [2].

Тобто, під час проведення слідчих (розшукових) дій закон дозволяє обмеження конституційних прав людини, але таке обмеження повинно бути належним, обґрунтованим та пропорційним, адже в протилежному випадку варто говорити про порушення прав людини.

У зв'язку з наведеним вище, як для законотворчої практики, так і для правозастосування актуальними є питання визначення та характеристики критеріїв правомірності обмеження конституційних прав людини під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Стан дослідження. Проблемні питання проведення слідчих (розшукових) дій завжди перебували в центрі уваги науковців. Їх дослідженню присвячені праці таких вчених-процесуалістів як Ю. П. Аленін, В. В. Вапнярчук, І. В. Гловюк, В. І. Галаган, О. В. Капліна, Л. М. Лобойко, Є. Д. Лук'янчиков, В. В. Михайленко, М. Я. Никоненко, В. В. Рожнова, Л. Д. Удалова, В. М. Тertiшник, О. О. Торбас, М. Є. Шумило, Г. Ю. Юдківська тощо. Втім, питання правомірності обмеження прав людини при проведенні слідчих (розшукових) дій є недостатньо дослідженим, а тому потребує додаткової уваги.

Метою статті є визначення та характеристика критеріїв правомірності обмеження конституційних прав людини при збиранні доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій.

Виклад основного матеріалу. Слідчі (розшукові) дії проводяться з метою збирання доказів та перевірки уже зібраних доказів. Ця діяльність досить часто відбувається з обмеженням таких основоположних прав людини як право на недоторканність житла чи на повагу до приватного життя. Це обумовлено тим, що в окремих випадки суспільні інтереси вимагають обмеження конституційних прав, зокрема для захисту прав і законних інтересів інших членів суспільства. Так, у Рішенні Конституційного Суду України від 31 травня 2011 року зауважується, що обмеження права особи на недоторканність житла, яке визначено в Конституції України і міжнародно-правових актах, визнається легітимним втручанням держави в права людини з метою забезпечення загального блага [3].

Відповідно до п. 2 ст. 29 Загальної декларації прав людини при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина може зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги до прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві [4].

Щодо права на недоторканність житла, то відповідні положення закріплені у п. 1 ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та у ст. 12 Загальної декларації прав людини, де зазначено, що ніхто не повинен зазнавати свавільного чи незаконного втручання в його особисте і сімейне життя, свавільних чи незаконних посягань на недоторканність його житла або таємницю його кореспонденції чи незаконних посягань на його честь і репутацію [5; 4].

Окрім цього, у ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенції), де визначено, що кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [6]. Вчені справедливо відмічають, що ст. 8 Конвенції гарантує право на чотири блага – повагу до приватного життя, сімейного життя, житла і кореспонденції [7, с. 123].

У зв'язку з наведеним, прецедентна практика Європейського суду з прав людини виробила умови, які виправдовують втручання у права людини, гарантовані статтями 8–11 Конвенції, а саме: втручання здійснено «згідно із законом»; воно є «необхідним у демократичному суспільстві»; застосовано для досягнення «легітимної мети» [8, с. 144].

У Конституції України відповідні положення також знайшли своє закріплення. Зокрема, у ст. 30 Конституції України визначено, що не допускається проникнення до житла чи до

іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду. У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду й обшуку [1].

Щодо таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, то винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинові чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо (ст. 31 Конституції України). А в ст. 32 Конституції України передбачено, що не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [1].

Вищенаведене свідчить, що втручання у гарантовані Конституцією та міжнародно-правовими актами права людини мають здійснюватися: – згідно із законом; – бути необхідними у демократичному суспільстві; переслідувати легітимну мету (забезпечення інтересів національної та громадської безпеки, економічного добробуту, запобігання заворушенням чи злочинам, захист здоров'я чи моралі, прав і свобод інших осіб).

Варто зауважити, що проведення слідчих (розшукових) дій нерідко супроводжується заходами примусового характеру. Як вірно зауважує В. В. Михайленко, обмеження прав людини при проведенні слідчої (розшукової) дії становить примусовий вплив, що застосовується відносно учасників слідчих (розшукових) дій уповноваженими органами і особами в цілях забезпечення кримінального процесуального доказування [7, с. 114].

Такі обмеження конституційних прав людини повинні відповідати вимозі законності та засаді верховенства права. Це питання неодноразово було предметом розгляду судових інстанцій. Адже досить складно встановити межу, яка визначає правомірність чи проти-

правність обмеження прав людини під час проведення певних слідчих (розшукових) дій.

Так, Г. Ю. Юдківська справедливо відмічає, що втручання в права людини має бути пропорційним його меті. Саме на аналізі пропорційності втручання здебільшого і побудована практика Європейського суду з прав людини, саме на пошуку справедливого балансу між захистом публічного інтересу і захистом фундаментальних прав конкретної людини, що зазвичай прив'язано до конкретних обставин кожної держави в конкретний проміжок часу. Вчена зауважує, що оцінка пропорційності є завжди трикроковим тестом: належність, необхідність, розумність [9, с. 118].

Таким чином, втручання у права людини під час проведення слідчих (розшукових) дій буде правомірним, якщо таке втручання є належним, необхідним та пропорційним (розумним).

Належність обмеження прав людини при проведенні слідчої (розшукової) дії визначається можливістю досягнення мети відповідної слідчої (розшукової) дії. Тобто, використані засоби мають бути належними для досягнення визначеної мети [9, с. 118].

Аналізуючи вказане положення крізь призму проведення обшуку І. В. Гловюк зауважує, що належність означає, що може бути досягнута мета обшуку (виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб), і проявляється у оцінці того, що відшукувані речі і документи мають значення для досудового розслідування, та того, що відомості, які містяться у відшукуваних речах і документах, можуть бути доказами під час судового розгляду, а також відшукувані речі, документи або особи знаходяться у зазначеному в клопотанні житлі чи іншому володінні особи, а не в іншому місці [10, с. 22–23].

Необхідність як умова легального обмеження прав людини під час кримінального провадження означає, що використання саме таких засобів має найменш обтяжуючий ефект для тієї чи іншої цінності [9, с. 118]. Необхідність як вимога втручання у права людини під час проведення слідчих (розшукових) дій передба-

чає, що наслідки проведення слідчих (розшукових) дій, якими обмежується реалізація прав та свобод людини, не повинні бути надмірними та мають суворо обумовлюватися метою, що переслідується.

Вчені відмічають, що «за наявності варіативності в застосуванні заходів процесуальних обмежень слід надавати перевагу тому, який передбачає найменший обсяг втручання в гарантоване право. Зазначене зумовлено тим, що якщо можна досягти легітимної мети меншими обмежувальними заходами, необхідність застосування суворіших буде необґрунтованою. Водночас необхідність більшого обсягу втручання може бути обґрунтованою, якщо держава доведе, що менший не дасть змоги досягнути легітимної мети й завдань кримінального провадження» [11, с. 77].

В контексті необхідності проведення обшуку І. В. Гловюк зауважує, що необхідність проведення обшуку обумовлюється тим, що у конкретному кримінальному провадженні при розгляді клопотання слід довести, що за встановлених обставин обшук є найбільш доцільним та ефективним способом відшукування та вилучення речей і документів, які мають значення для досудового розслідування, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб, а також заходом, пропорційним втручанням в особисте і сімейне життя особи [10, с. 23].

Розумність та пропорційність (співмірність) як прояв розумності при втручанні у права людини під час проведення слідчої (розшукової) дії передбачає, що використані засоби мають бути пропорційними очікуваним результатам. Тобто тягар, який несе особа, не повинен бути надмірним. При цьому із можливих варіантів, визначених законодавством, обрано найменш обтяжливий для особи, який призвів до досягнення мети слідчої (розшукової) дії. Втручання у права людини під час проведення слідчих (розшукових) дій має застосовуватися лише у випадках, якщо не існує менш обтяжливих заходів для досягнення мети [9, с. 118–119].

У рішенні Конституційного Суду України від 25 січня 2012 року наголошується на тому, що принцип пропорційності є одним із елементів верховенства права, який означає, зокрема, що заходи, передбачені в нормативно-правових

актах, повинні спрямовуватися на досягнення легітимної мети та мають бути співмірними з нею [12].

Європейський суд з прав людини у справі «Gavrilova and others v. Russia» (№ 2625/17) від 15 березня 2021 року зауважує, що пропорційність втручання передбачає досягнення справедливого балансу між вимогами суспільних інтересів та вимогами забезпечення захисту основоположних прав людини. Цей баланс порушується в разі, якщо відповідна особа повинна нести «індивідуальний та надмірний тягар» [13, с. 46–47]. Такий висновок ґрунтується на тому, що розумність передбачає оптимальну збалансованість на нормативному рівні державних, суспільних та особистих інтересів в царині кримінального провадження [14, с. 63].

Окрім цього, Європейський суд з прав людини у справі наголошує, що необхідно розглядати обставини кожної справи, щоб з'ясувати, чи в конкретній справі відповідне втручання було пропорційним цілі, яку воно переслідувало. Так, при визначенні пропорційності втручання у права людини при проведенні обшуку необхідно встановити: тяжкість правопору-

шення, у зв'язку з яким проводилася ця слідча (розшукова) дія; обставини, за яких ухвалено відповідне рішення, зокрема наявність інших доказів на той момент; статус приміщення, яке підлягало обшуку; заходи, вжиті з метою обмеження в розумних межах вплив обшуку і можливі наслідки для репутації особи, в приміщенні якої ці дії проводилися [15].

Висновки. Вищенаведене дозволяє стверджувати, що втручання у права людини під час проведення слідчих (розшукових) дій має застосовуватися відповідно до засади верховенства права та його вимоги – принципу пропорційності. Обмеження прав людини під час проведення слідчих (розшукових) дій має здійснюватися згідно із законом, бути необхідними у демократичному суспільстві та переслідувати легітимну мету. Втручання у права людини під час проведення слідчих (розшукових) буде правомірним, якщо воно є належним, необхідним та пропорційним (розумним). Європейський суд з прав людини, аналізуючи пропорційність втручання у права людини, оцінює дотримання справедливого балансу між захистом публічного інтересу і захистом основоположних прав конкретної людини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України : прийнята 28 черв. 1996 р. ; зі змін. та доповн. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : затв. Законом України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Верховна Рада України: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-1775>
3. Рішення Конституційного Суду України від 31 трав. 2011 р. № 4-рп/2011. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-11#Text>
4. Загальна декларація прав людини : прийнята та проголошена 10 грудня 1948 року. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : прийнято Генеральною Асамблеєю ООН 16 груд. 1966 р. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : прийнята 4 листоп. 1950 р. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
7. Михайленко В. В. Реалізація засади верховенства права у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 281 с.
8. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр. і допов. Київ, 2015. 208 с.
9. Юдківська Г.Ю. Принцип пропорційності в системі захисту прав людини. *Слово Національної школи суддів України*. 2015. № 4 (13). С. 118-123.
10. Гловюк І. В. Пропорційність та механізм кримінально-процесуального регулювання: теорія і практика. Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування : колективна монографія. Одеса, 2018. С. 12–39.
11. Зайцев Д. О. Реалізація принципу пропорційності при обмеженні права особи на недоторканність житла чи іншого володіння : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Київ, 2025. 269 с.
12. Рішення Конституційного Суду України від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#Text>

13. Огляд рішень Європейського суду з прав людини (березень 2021 року). Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Oglyad_ESPL_03_2021.pdf
14. Єдність судової практики у вимірі стандартів якості кримінального процесуального законодавства України : монографія / за заг. ред. О. Г. Шило ; Нац. акад. прав. наук України, НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2021. 352 с.
15. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Бук проти Німеччини» від 28 квітня 2005 року (Заява N 41604/98). Ліга: Закон. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SO2552>